

Βυζάντιο

Ο ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΣ ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ

Μια μονογραφία για τον «αρχαιολάτρη» αυτοκράτορα που χαρτογραφεί την πνευματική διαδρομή του στα θρησκευτικά, πολιτικά και φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής

Πολύμνια Αθανασιάδη

Ιουλιανός. Μια βιογραφία

Εκδόση του Μορφαστικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης, 2001, σελ. 354 (+40 εικόνες), τιμή 12.000 δρχ.

Του ΠΑΡΓΟΥ ΚΑΛΟΦΩΝΟΥ

Σ τις μέρες μας, που το ενδιαφέρον του ελληνικού κοινού για τη σχέση ανάμεσα στον χριστιανισμό και στον ελληνισμό είναι αυξημένο, η εμβληματική μορφή του φιλόσοφου αυτοκράτορα που επιχειρήσει να αντιστρέψει τη ροή της Ιστορίας επαναφέροντας την αρχαία λατρεία προβάλλει στη συλλογική φαντασία όλο και πιο ελκυστικά.

Η κυκλοφορία της ελληνικής εκδοχής της σημαντικής μονογραφίας της Πολύμνιας Αθανασιάδη έρχεται να υπονομεύσει την απλοευρωπαϊκή αυτή οπτική, προσφέροντας στον Έλληνα αναγνώστη μια εικόνα πολύ πιο σύνθετη, ενδιαφέρουσα και διαφοροποιητική. Καρπός της πολυετούς ενασχόλησής της ιστορικού με τον Ιουλιανό και την εποχή του, το βιβλίο πρωτοκυκλοφόρησε στα αγγλικά (Οξφόρδη 1981), μεταφράστηκε δύο φορές στα ιταλικά και επανακυκλοφόρησε αργότερα με μικρές προσθήκες (Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1992). Για την έκδοσή της μονογραφίας στα ελληνικά το βιβλίο ουσιαστικά ξαναγράφηκε, ενσωματώνοντας πορίσματα της σύγχρονης έρευνας και έναν επιλεκτικό διάλογο με την κριτική, αλλά και προσφέροντας μια εκδοχή πιο κατασταλαγμένη και γραφάλα, χωρίς πάντως να έχει χάσει τίποτε από τη γοητεία που τόσο αποτελεσματικά άσκησε, και εξακολουθεί να ασκεί, στο διεθνές αναγνωστικό κοινό.

Κεντρικός άξονας του βιβλίου είναι η χαρτογράφηση της πνευματικής πορείας του Ιουλιανού μέσα στα θρησκευτικά, πολιτικά και φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του. Όπως ξεκάρθρα δηλώνει η συγγραφέ-

ας στον πρόλογο του βιβλίου «αυτό που ενδιαφέρει είναι το ιδεολογικό υπόστρωμα και τα κίνητρα των πράξεών του Ιουλιανού και όχι αυτές καθαυτές οι πράξεις και οι αντίκεινός τους στη διεθνή σφαγή. Δεν πρόκειται για πολιτική αλλά για πνευματική βιογραφία». Η προσωπικότητα που αναδύεται μέσα από αυτή την «ψυχογραφία» ή «νοογραφία» – όπως εύστοχα χαρακτηρίζει η Αθανασιάδη το έργο της – είναι περίπλοκη και συχνά αντιφατική: ασκητικός και μισαλλόδοξος, συντηρητικός και ανθεωρητής, «δημοκρατικός» στην πράξη και δεσποτικός στη θεωρία, απόλυτος αλλά προπάντων ευαίσθητος σε βαθμό παθολογικό, ο Ιουλιανός, παρά την προσήλωσή του στο παρελθόν, είναι ένας χαρακτηριστικός άνθρωπος της εποχής του, ενώ συχνά οι επιλογές του προκρινόνται τις κατοπινές εξελίξεις.

Κομβικό σημείο εκκίνησης για την κατανόηση του Ιουλιανού είναι ο «ελληνισμός», όρος που αναφέρεται στο σύνολο της αρχαίας πνευματικής κληρονομιάς, όπως αυτή γινόταν αναληφτή την εποχή της Υστερης Αρχαιότητας και κατ'επέκτασιν από τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Παρ'ότι η λέξη χρησιμοποιήθηκε αρχικά, κατά την πρώτη ελληνιστική εποχή, για να δηλώσει την ορθή χρήση της ελληνικής γλώσσας που πλέον ομιλείτο από μεγάλο αριθμό ξένων, η σημασία της σταδιακά επεκτάθηκε και συμπεριέλαβε το σύστημα πεποιθήσεων και αξιών του οποίου η γλώσσα είναι φορέας: την ελληνική παιδεία που περιελάμβανε κατ'εξοχήν την ελληνική φιλοσοφική σκέψη. Την εποχή του Ιουλιανού ο ελληνισμός είχε σφραγισθεί από το ρεύμα του νεοπλατωνισμού, και ομίλιαν πλέον τη

Η μορφή του Ιουλιανού σε σάβλο (νύμισμα) της Αντιόχειας

«θεολογική Καινή της Υστερης Αρχαιότητας», μια συγκρητική θεολογία που εντάξε τους αρχαίους μύθους και λατρείες σε ένα σχήμα με πολυθεϊστική όψη και μονοθεϊστικό περιεχόμενο. Ο ίδιος ο Ιουλιανός ήρθε από νωρίς σε επαφή με το σύστημα αυτό, μέσω των παιδαγωγών και δασκάλων του, ενώ μεγάλωσε απομονωμένος στην εξορία. Παρ'ότι γόνος της αυτοκρατορικής οικογένειας που είχε σχετικά πρόσφατα υιοθετήσει τον χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία του κράτους, ο Ιουλιανός, χριστιανός και ο ίδιος εξωτερικά, προσχώρησε στον νεοπλατωνισμό, και μύηθηκε στα μυστήρια του Μίθρα και αργότερα της Κυβέλης και της Ελευσίνας.

Όταν αργότερα ως αυτοκράτορας θα επαναφέρει τη λατρεία των αρχαίων θεών, το θρησκευτικό σύστημα με το οποίο θα επιχειρήσει να αντικαταστήσει τον χριστιανισμό σε τίποτε δεν θυμίζει το πνεύμα της αρχαίας λατρείας. Πρόκειται για έναν ενάλιατικό μονοθεϊσμό νεοπλατωνικών αποχρώσεων, με οικουμενικές προσδοκίες, ιεραρχική οργάνωση και ηθικές επιταγές που έμοιαζαν με εκείνες του χριστιανισμού. Η πρωτοβουλία αυτή της οργάνωσης μιας οικουμενικής εκκλησίας του παγανισμού, που εντάσσε-

ται στο πλαίσιο της γενικότερης θεοκρατικής πολιτικής θεωρίας του Ιουλιανού, δείχνει πόσο ο αυτοκράτορας που απεχθανόταν κάθε καινοτομία βρισκόταν και ο ίδιος σε ρήξη με την παράδοση. «Βυζαντινότερος από οποιονδήποτε προκάτοχό του» παραπρή η Αθανασιάδη «ο Ιουλιανός είχε τελικά μια θεοκρατική αντίληψη για το κράτος, με τον ελληνισμό αντί τον χριστιανισμό να πληροί τον ρόλο της εθνικής κοσμοθεωρίας».

Αυτή η «νεωτερική» πλευρά του Ιουλιανού, που βρισκόταν σε διάσταση με τα ιδεώδη της κλασικής του παιδείας, ερμηνεύεται στο βιβλίο ως αποτέλεσμα κατά ένα μέρος της πνευματικής του εξέλιξης: της πεποίθησής που διαμόρφωσε σταδιακά ότι ήταν φορέας μιας θεϊκής εντολής, όργανο της θέας βούλησης, με αποστολή να σώσει την παρακμάζουσα αυτοκρατορία που είχε αποκλίσει από τον δρόμο του ελληνισμού. Ακόμη και μέτρα που αποσκοπούσαν στη διοικητική αποκέντρωση με την τόνωση του κατάρρεσις θεσμού των βουλών των πόλεων ακυρώθηκαν στην πράξη από τη συγκεκριμένη νεοπλατωνική του νοοτροπία: την πίστη ότι η επίγεια τάξη πραγμάτων πρέπει να αντανακλά την επουράνια ιεραρχία, όπου τα πάντα είναι εκπορεύσεις του

ενός και μοναδικού Θεού.

Το εχθρικό βέλος που κατά τη διάρκεια της περιουσίας του εκστρατεύει έδωσε πρόωρο τέλος στη βασιλεία του Ιουλιανού, επισφράγισε και τη συμβατική αποχή της πολιτικής του, αποδίδοντάς τον στον χάρο της μνήμης και του μύθου, της ερμηνείας και της παρερμηνείας. Αποτέλεσμα μιας βαθιάς εξοικείωσης με το πληθωρικό και άκρας εξομολογητικό συγγραφικό έργο που άφησε πίσω του ο Ιουλιανός, το βιβλίο της Πολύμνιας Αθανασιάδη παραμένει το πυκνό πλέγμα των παρανοήσεων και στρεβλώσεων που σοκαίζουν ως σήμερα την εικόνα του οραματιστή αυτοκράτορα, προσφέροντας στον αναγνώστη μια εκ των έσω οπτική. Πέρα από τον πλούτο του υλικού, την ερμηνευτική πληρότητα και τη συνθετική δύναμη του βιβλίου, την απόλαυση του αναγνώστη – ειδικού και μη – εντείνει η δεξιοτεχνική χρήση της γλώσσας καθώς και η ικανότητα της ιστορικού να αναδεικνύει τις λεπτές αποχρώσεις των πηγών: να αποδίδει στα κείμενα τον χαμένο τους τόνο, επιτρέποντας σε αυτό που είναι κρυμμένο να ξαναφανεί.

* Από τις εκδόσεις Εξάντας κυκλοφορεί η μυθιστορηματική βιογραφία «Ιουλιανός» από τον Γιορ Βινιάλ.

Ο κ. Γιώργος Καλόφωνος είναι ιστορικός-βυζαντινολόγος.